

УДК 82(091):821.161.2:7.033.5

ББК 83.3 (4Укр)

ГОТИЧНІ КОНСТАНТИ В ОПОВІДАННІ ХОМИ КУПРІЄНКА “НЕДОБРІЙ ВІЩУН”

І. В. Гросевич

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
кафедра української літератури; 76015, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57; тел. +380(342) 59-60-74; e-mail: kf@pu.ukr.lit.ua*

У статті здійснено теоретичне узагальнення атрибутів готичної поетики, зокрема простежено еволюцію образу відьми у світовій та українській літературах, проаналізовано фольклористичність, фантазмагорію, концепт страху, архетип дороги, імпліцитну натуралістичність як домінантні риси готичної організації оповідання Хоми Купрієнка «Недобрий віщун».

***Ключові слова:** готична поетика, жах, «gothic story», оніричні мотиви, преромантично-готичний пейзаж, містицизм.*

В парадигмі наукового вивчення літературних явищ важливе місце займає готична організація художнього твору – комплекс жанрово-стильових особливостей, поетикальних констант, система образного, тематико-мотивного та інших її рівнів. Ігор Лімборський у праці «Західноєвропейський готичний роман та українська література» з'ясовує генезу та простежує еволюцію готичної прози, зазначаючи, що переломлення традицій західноєвропейської готики в українській художній свідомості відбувалося під потужним впливом національної літературної традиції (йдеться про використання в художній тканині твору історичного та етнографічного колориту, народної фантастики та образності, орієнтацію на національну історію, народні легенди та фольклор); Ігор Качуровський у статті «Готична література та її жанри» акцентує увагу на «страхові» як на конститутивному елементі готичної свідомості (арахнофобія – страх перед павуками, айлюрофобія – перед котами, офідіфобія – перед гадюками тощо) та цілком слушно зауважує, що «готика є прямим запереченням раціоналізму, реалізму, позитивізму» [10, с. 59], оскільки зароджується своєрідна «філософія зла», яке починають тлумачити як «метафізичне начало, без якого неможливо уявити цілісну картину світу» [13, с. 160]. Іван Денисюк у розвідці «Літературна готика і Франкова проза» порівнює виникнення готичних мотивів у світовій та українській літературі, наголошує на їх диференційних ознаках та виокремлює домінантні жанрововизначальні риси твору Івана Франка «Петрії і Довбушуки» як роману готичного. Однак загалом питання готичної організації художнього твору, виокремлення, аналіз та систематизація її

складових усе ще залишається актуальним в українській літературознавчій науці.

Метою нашого дослідження є вивчення готичних елементів у оповіданні Хоми Купрієнка «Недобрий віщун».

Події в аналізованому творі відбуваються у так званому селі К., де «стільки відьом, більш, чим на всьому білому світі, а скільки пакостів вони роблять бідним людям, котрі тутечка живуть...» [1, с. 186].

Характерною рисою образного рівня готичного твору вважається образ відьми. Художній критик Алістер Сук виводить етимологію образу відьми ще з Біблії, з оповіді про царя Саула, який звернувся за порадою до так званої Аендорської чарівниці. Потім відьми з'являються у класичний античний період у вигляді крилатих гарпій і «стріксій» – моторошних совоподібних летючих істот, що їдять немовлят [4]. Слід зауважити, що сучасний образ відьми сформувався у свідомості людини лише у період раннього Відродження під впливом гравюр Альбрехта Дюрера «Чотири відьми» (1497) та «Відьма верхи на цапі» (приблизно 1500). За однією з мистецтвознавчих теорій, Дюрер і його сучасники надихалися гравюрою «Битва морських богів» італійського митця Андреа Монтенї (приблизно 1431-1506 рр.), у якій художник подав своє бачення Заздрості.

«Образ Заздрості, якою її побачив Монтенї, став для митців епохи Відродження своєрідним еталоном зображення відьми як відразливої старої», – вважає мисткиня й письменниця Діана Петербридж. «Заздрість зображується лихою і змарнілою, зі впалими грудьми, саме тому вона заздрить іншим жінкам, викрадає та їсть дітей; замість волосся в неї часто зображують змії» [4].

Натомість в українському фольклорі відьмою називають жінку, яка знається з нечистим, володіє надприродною силою і використовує її для того, щоби шкодити людям. В українській демонології відьми займалися відбиранням молока від корів, адже коров'яче молоко з росою – найулюбленіша їхня страва [14, с. 49]. Саме за таким заняттям й застає один із головних героїв оповідання Хоми Купрієнка «Недобрий віщун» Охрім Прокопенко – церковний староста – свою двоюрідну сестру Степаниду: «Що се ти здумала! Та я тебе зараз вірьовками зв'яжу да завтра чуть світ у суд і відправляю!» Вона заголосила: «Прости, мій братику, не вези мене у суд. Ти і так мені всі ребра переламав!»... Ну, як би там не було, а все-таки своєї рідні жаль» [1, с. 192].

За І. Денисюком, характерною рисою української літературної готики є яскравий фольклоризм, а точніше – міфологізм, побудова сюжетів на зіткненні людини з вигаданими народною уявою демонологічними істотами – відьмами, чортами, перелесниками, русалками [9]. Бінарну опозицію добра і зла спостерігаємо в аналізованому оповіданні Х. Купрієнка: втіленням темних сил постає відьма Степаніда, а уособленням добра – молода пара Іван та Оксеня.

Прикметно, що сюжетна подієвість твору відбувається «у суботу, що перед клечальною неділею» [1, с. 187]. За народними повір'ями, це одна із трьох наймістичніших ночей у році, коли прокидаються мерці, і люди, щоб їх задобрити, влаштовують поминальні обіди та відвідують їхні могили. Цікаво, що в давнину на воротах біля хат вішали вінки з гілля й квітів, зелені м'яти, любистку, чебрецю, васильків, полину та інших духмяних трав, які могли відганяти нечисту силу. Саме цієї містичної ночі молода пара Іван та Оксеня й зустрічається з відьомським поріддям: «Тільки що вимовив се Іван, як зашумить щось біля їх листям. Вони глядь – аж свиня превеликая, як корова, поуз їх так, мов вихор, пробігла. Іван та Оксеня кріпко злякались і тільки що перехрестилися та хотіли швидше іти додому, коли чують – щось шамотить, вони озирнулись – жінка у білій сорочці так до них і швиндяє. Вони й обімліли» [1, с. 188]. Або: «Щойно засвітилося в хаті у Прокопенка, як щось під вікном як не зарекоче: «Ха! Ха! Ха!» – та так страшно, що староста і його жінка аж побіліли. А затим у відчинену квартиру просунулася синя-пресиня рука і киває якраз на піл, де лежала, уклавшись постілкою, Оксеня. Ні живі ні мертві були старі, як уздріли синю руку. «Кукуруіку!» – півень, і де тобі ділась тая рука» [1, с. 194]. Як бачимо, зіткнення диявольського й людського змальовано в дещо фантазмагоричному плані у творі. На наш погляд, цілком доречно було б вважати фантазмагорію одним із складових елементів готичної організації тексту.

Однією з жанровизначальних рис готичного твору є жах як екзистенційна домінанта-філософема, що в оповіданні Х. Купрієнка підсилюється сюрреалістично-оніричними елементами: «Мені на серці так тяжко, і сни сняться престрашенні... Снилось, що ми були з тобою в лісі, і так надвечір верталися додому, і зійшли на велику дорогу, що в город. Ідем, здається, обнявшись, коли ж де не візьмись – моя тітка Степаніда. Підбігла, ухватила тебе на руки і провалилася крізь землю» [1, с. 188]; «... страшні сні не давали їй і тут ніякого покою, їй здавалось, що лиха відьма стоїть під вікном і все дивиться на неї, а очі горять, наче вуголі, і зуби скрегочуть» [1, с. 190].

Варто наголосити на одній із основоположних складових естетичної платформи літературної готики – ідеї ескейпізму [3, с. 197], котра представлена у творі Х. Купрієнка архетипом Дороги. У світовій культурі архетип Дороги являє собою пошуки правди, краси, любові; символізує, з одного боку, духовну та соціальну свободу, а з іншого – стан занепокоєння, хвилювання, вічного пошуку [11, с. 408]. Небезпеки, що загрожують життю героїв, підстерігають їх саме на дорозі: на дорозі відьма погрожує розправою молодій парі; на дорозі майбутньому нареченому Оксені – Іванові Настенку – з'являються фантазмагоричні марева: «... і не успів ще пройти й половини дороги [Іван. – І. Г.], аж відкіль не візьмись білий клубок завбільшки з добру голову та так йому під ноги і підкотився...» [1, с. 190]; на дорозі, зрештою, молодий хлопець гине.

Отож, дорога є невід'ємним атрибутом поетики аналізованого твору, який реалізується у мотиві блукання й переслідування головних героїв: «Іван кинувся навтьоки. Не тямив, що з ним діється, тільки чув, що за ним хтось гониться» [1, с. 190]; «...аж привидіння вже недалеко від нього... Побіг Іван так, що й землі під собою не чує. А мертвець за ним гониться» [1, с. 194].

У традиційних «gothic story» світової літературної спадщини розгортанню готичного ефекту, як правило, сприяє відповідна кольористика (у творах переважають темні та похмурі барви). Натомість символіко-концептуальну функцію в готично-просторовій організації аналізованого оповідання Х. Купрієнка відіграє білий колір. В українській культурі білий колір означає невинність, чистоту й радість. Він нейтральний: пов'язаний із чарівною силою денного світла, що виражає спорідненість із Божественною силою. В давнину це – колір бога Білобога, ангелів, святих, праведників [6, с. 431]. Проте в українській кольористичній традиції білий колір символізує також і порожнечу та безтілесність, а також інколи його пов'язують із образом смерті. У давні часи білий колір використовувався для позначення трауру, і тому покійників одягали у біле та покривали білим саваном. Примари та мерці з'являються людям у білій одежі [5], що, власне, й спостерігаємо в творі Х. Купрієнка: «... коли чують – щось шамотить, вони озирнулись – жінка у білій сорочці так до них і швиндяє...» [1, с. 188]; «... не посидів довго, аж дивлюсь – іде якась жінка у білій сорочці з дійницею на голові, а волосся в неї розпущене...» [1, с. 191], «... на кладовищі на однім хресті щось біліє, як сніг, та вихається, мов на колисці» [1, с. 194].

Готичне осмислення теми смерті у творі дещо модифіковане: смерть постає як образ – символ – деталь і трансформується у мотив помсти та приреченості: «Твій батько мене кріпко обидив. Зроблю ж і я тобі лихо, бо я вже поклялася відомстити вашому роду» [1, с. 188]. Як наслідок – «... два десятника держали на руках куски розірваного Іванового тіла» [1, с. 196].

Однією із глибинних форм категоризації готичної дійсності виступає концепт страху. Страх – один із базових інстинктів людини. Незрозуміле і страшне завжди привертало увагу, інтригувало, примушувало страждати, тужити в очікуванні розгадки. Вірджинія Вулф зазначає: «Людина отримує насолоду, випробовуючи страх перед невідомим» [7, с. 504]. Ще точніше визначає природу страху Едмунд Берк: «Відчуття, яке викликає в нас велич і піднесеність природи, владно заволодіває нами і викликає подив. Подив – це такий стан душі, в якому всі її рухи завмирають у передчутті жаху. Жодне відчуття не може позбавити наш мозок розсудливості і здібності до дії такою мірою, якою здатний це зробити страх. Страх і є передчуттям болю або смерті, і за своїм способом дії він схожий на справжній біль» [2, с. 58]. Ось як концепт страху актуалізовано в тексті твору: «Ні живі ні мертві були Іван і Оксеня, си-

дячи під деревом. Вони не тямали, що перед ними діялось. Обоє труслилися, мов у лихоманці. А далі Іван трохи очнувся від страху та перехрестився» [1, с. 188]; «Іван дуже злякався і, не озираючись, кинувся навтьоки» [1, с. 190].

Лавкрафт зазначає, що «справжні оповідання про надприродне містять у собі дещо більше, ніж таємниче вбивство, скривавлені кості чи невиразну фігуру в савані, яка бряжчить ланцюгами відповідно до жанру. В істинно жахливих оповіданнях повинна бути присутня захоплююча атмосфера страшною загрози зовнішніх, невідомих сил, на смертельну небезпеку того, що непохитні закони природи, на які тільки й залишається нам сподіватися, можуть тимчасово відступити і потерпіти повну поразку перед наступом хаосу і демонів бездонного космосу» [12, с. 650-651]. Постійне очікування чогось страшного на фреймічному (стереотипному) рівні асоціативно-образної аури тексту загострює готичність світосприйняття головних героїв твору, котрі все ж таки ще сподіваються на допомогу Світлих Сил: «Може, Біг і не допустить видюзі насміяється над чоловіком» [1, с. 192]; «Може, Біг над нами змилюється» [1, с. 190]. На рецептивному ж рівні моторошна атмосфера оповідання Х. Купрієнка спричиняє зростання психологічної напруги в процесі сприйняття твору читачем.

Прикметно, що у творі Х. Купрієнка практично відсутній преромантично-готичний пейзаж, котрий, за визначенням І. Лімборського, є однією із концептуальних рис готичної поетики в українській літературі [13, с. 159]. Не знайшли свого яскравого втілення в художній канві оповідання й натуралістичні сцени людських страждань та катувань. Проте говорити, що «Недобрий віщун» характеризується абсолютною відсутністю елементів натуралізму, буде помилкою. Натуралізм тут, радше, дещо замаскований за машкарою емоцій головних героїв твору та прихований у надрах їхнього підсвідомого передчуття страху. Лише у фіналі твору автор частково еруптує на поверхню імпліцитний характер натуралістичної поетики описами на кшталт: «Два десятника держали на руках куски розірваного Іванового тіла» [1, с. 196]; чи: «... відкопали, розкрили домовину... побачили на її [відьми. – І. Г.] морді кров» [1, с. 196].

Важливе смислове навантаження у готичній організації аналізованого твору відіграє його назва. У слов'янській міфології віщунами називали пророків, провісників, котрі знали минуле, теперішнє і майбутнє. Символічно-фатального характеру набувають віщування зозулі в оповіданні Х. Купрієнка: «А се вже звісно, що як нічю зозуля почне кувать, то вже не к добру. Або у тім дворі, де вона кука, зробиться велика пропажа, або хто-небудь вмре» [1, с. 190]. У народних уявленнях зозуля – носій ідеї горя і смутку – символізує, з одного боку, віщування, що визначає межі життя і смерті, щасливого або не щасливого кохання; з іншого – сумну жіночу долю. Специфіка цього орнітосимволу в українсь-

кій народній творчості, на відміну від, скажімо, поезії народів західно-європейських, полягає в тому, що зозуля не лише віщує тривалість життя, а й часто є пророчицею лиха, неминучої, невідворотної біди [8], що, власне, й спостерігаємо у згаданому творі.

Отож, готична організація оповідання Хоми Купрієнка «Недобрий віщун» визначається комплексом таких ознак:

- контамінація фантасмагорії з оніричними елементами;
- трансформація теми смерті у мотив помсти та приреченості;
- концепт страху як одна із глибинних форм категоризації готичної дійсності;
- архетип дороги, актуалізований семою переслідування та блукання;
- імпліцитна натуралістичність як форма психологізації образів твору.

Власне, перелічені риси в їхній синтагматичній цілісності й забезпечують готичний ефект аналізованого оповідання.

Література

1. Антологія української готичної прози: у 2-х т. Т. 1 / Упорядкув. і передм. Ю. П. Винничука; худож.-оформлювач О. М. Іванова. – Харків: Фоліо, 2014. – 604 с.: іл.
2. Берк Э. Философское исследование о происхождении наших идей возвышенного и прекрасного / Э. Берк. – М.: Искусство, 1979. – 237 с.
3. Білоус О. Архетипи готичного роману (спроба семіотичного аналізу готичної прози) / О. Білоус; Укл. Т. Н. Денисова // Американська література на рубежі ХХ-ХХІ століть: матеріали II Міжнародної конференції з літератури США, (Київ, 24-26 вересня 2002 р). – К.: ІМВ, 2004. – С. 191-197.
4. Веклич Ю. І. Порівняльна семантика лексем на позначення білого та чорного кольорів у культурах країн світу [Електронний ресурс] / Ю. І. Веклич. – Режим доступу: <http://www.psyh.kiev.ua/>
5. Відьма: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/vert_cul/2015/10/151023_vert_cul_where_do_witches_come_from_vr
6. Войтович В. М. Українська міфологія / В.М. Войтович. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.: іл.
7. Грицик І. Летіла зозуля та й стала кувати (символи птахів в українських народних баладах) [Електронний ресурс] / І. Грицик. – Режим доступу: <http://kulturomov.uiv.kiev.ua/КМ/pdfs/Magazine52-6.pdf>
8. Вулф В. «Джейн Ейр» и «Грозový перевал» / В. Вулф // Избранное. – М.: Худож. Лит., 1989. – С. 501-506.
9. Денисюк І. Літературна готика і Франкова проза [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/faculty/Philol/www/ukr_literaturoznavstvo/68/68_2006_denysiuk.pdf
10. Качуровський І. Готична література та її жанри / І. Качуровський // Сучасність. – 2002. – № 5. – С. 59-68.

11. Коркішко В. О. Архетип дороги в житті і творчості М. В. Гоголя (на матеріалі епістолярію письменника) / В. О. Коркішко; Відп. ред. В. А. Зарва // Актуальні проблеми іноземної філології: міжвуз. зб. наук. ст. – Донецьк: Юго-Восток, 2009. – Вип. III: Лінгвістика і літературознавство. – С. 408-415.
12. Лавкрафт Г. Сверхъестественный ужас в литературе / Г. Лавкрафт; пер. с англ. // Хребты безумия: сборник. – М.: АСТ: ЛЮКС, 2005. – С. 647-731.
13. Лімборський І. Західноєвропейський готичний роман і українська література / І. Лімборський // Всесвіт. – 1998. – № 5-6. – С. 157-162.
14. Милорадович В. Українська відьма: Нариси з української демонології / В. Милорадович; Упорядкув., переклад і передм. О. Таланчук; худ. оформл. І. Вишинського. – К.: Веселка, 1993. – 66 с.: іл.

Стаття надійшла до редакційної колегії 12.04.2016 р.

*Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Голодом Р.Б.,
д.ф.н., професором Луцак С.М.*

THE GOTHIC CONSTANTS IN THE STORY “BAD SOOTHSAYER” BY HOMA KUPRIJENKO

I. V. Grosevych

*PreCarpathians National University by Vasyl Stefanyk;
department of Ukrainian literature; 76000, Ivano-Frankivsk,
Shevchenko str., 57; ph. + 380 (342) 59-60-74; e-mail: kf@pu.ukr.lit.ua*

In the article deals the theoretical generalization attributes of gothic poetics especially highlights the evolution of the image of the witch in World and Ukrainian Literature, analyzed the folklorism, the phantasmagoria, the concept of fear, the archetype of way, the implicit naturalistic as dominant features of the gothic organization in the story «Bad Soothsayer» by Homa Kuprijenko.

Key words: *gothic poetics, horror, theme of death, gothic story, romantic landscape of gothic, mysticism.*